

L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS I L'EDICIÓ
DE LA BÍBLIA CATALANA MEDIEVAL

Ara fa cent anys, l'octubre de 1906, el gran erudit llenguadocià Raymond Foulché-Delbosc va presentar al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana una breu comunicació titulada *La Bible en catalan*, en la qual feia saber als estudiosos que havia començat els treballs preliminars per a «l'impression de la Bible catalane, un des textes les plus importants, par son étendue et son caractère, pour la connaissance de votre langue», i precisava, honestament, que s'havia limitat «à utiliser les indications de ceux qui se sont occupés de la question avant moi, principalement du plus érudit d'entre eux, le très regretté Samuel Berger, dont les *Nouvelles recherches sur les Bibles provençales et catalanes* ont paru en 1890 dans le tome XIX de la *Romania*».¹ Després de lamentar la pèrdua de la Bíblia impresa del segle xv, Foulché-Delbosc comentava: «Je ne sais, Messieurs, si un exemplaire a échappé à la destruction dont je vous parlais tout à l'heure; j'ignore naturellement si quelque hasard heureux nous permettra un jour de feuilleter le précieux incunable dont nous déplorons l'absence, mais en attendant nous pouvons imprimer toute la Bible en catalan en nous servant des manuscrits qui se trouvent à Londres, à Paris, à Séville et à Barcelone», que enumerava «sommairement».² Tot seguit, acabava «en donnant lecture du début de la Genèse, tel que je l'ai copié dans le manuscrit du British Museum».³

En aquell moment, Foulché-Delbosc, nascut a Tolosa de Llenguadoc el 1864, era ja una persona ben coneguda. Deixeble predilecte

1. *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona, Octubre de 1906* (Barcelona, Estampa d'En Joaquim Horta, 1908), p. 538 (l'article sencer hi ocupa les ps. 538-540).

2. *Ibid.*, ps. 538-539.

3. *Ibid.*, ps. 539-540.

del fundador de l'hispanisme francès, Alfred Morel-Fatio —amb el qual ben aviat havia de tenir agres controvèrsies—,⁴ havia conegut Jaume Massó i Torrents a Barcelona el 1896 i hi havia iniciat una bona amistat, que duria a col·laboracions mútues i facilitaria la dedicació de Foulché-Delbosc a temes catalans.⁵ El 9 de juliol de 1905, mossèn Antoni M. Alcover conegué Foulché a Barcelona, segurament per mitjà de l'amic comú Massó i Torrents, i ho explicà amb entusiasme als lectors del seu «Bolletí del Diccionari»:

«Y ara dos mots sobre Mr. R. Foulché del Bosch.

¿No'l conexeu? Els qui no us dedicau a la filologia, potser que no l'hájeu sentit anomenar may; ara'ls qui s'hi dediquen, prou que'l conexen! Es un sabi francès enamorat d'Espanya; publica a París las notable *Revue Hispanique*, tota consagrada a l'estudi de cultura, lletres y llengües *espanyoles*, axò es, dels diferents pobles qu'integren l'Espanya. Allá's publiquen estudis ben interessants, no sols del castellá, sino del catalá. Figurausvos qu'ara n'hi ha de sortir un de més de *docentes planes*, farcit de documents antichs, un ver tresor de llengua catalana. Ademés Mr. Foulché del Bosch l'any 1902 publicá un *Abrégé de Grammaire Catalane*, aont fa un estudi ben detingut y fondo de la *fonètica y analogia* de la nostra llengua, lo qual ha contribuït prou a escampar dins el mon sabi la conexensa del catalá. Per lo tant Mr. Foulché [*sic*] del Bosch es un benemerit de la nostra llengua. Y no us cregueu que sia un qualsevol! Es professor de l'*École des Hautes Études Commerciales* y de l'*École Colbert*.

Idò bé, aquest senyor el vérem dia 9 de juliol a Barcelona. Ja esta-va enterat del projecte de *Congrés*, y ens va prometre que també hi

4. Cf., en general, Benjamin P. BOURLAND, *Raymond Foulché-Delbosc, 1864-1929*, «Revue Hispanique», tome LXXXI et dernier, Première partie (1933), ps. 3-69, i Antonio NIÑO RODRÍGUEZ, *Cultura y diplomacia: los hispanistas franceses y España de 1875 a 1931* (Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Casa de Velázquez / Société des Hispanistes Français, 1988), ps. 141-164. Morel-Fatio havia ensenyat català a Foulché-Delbosc i li devia parlar de les traduccions catalanes antigues de la Bíblia, a les quals ell mateix va dedicar algunes pàgines, seguint Berger, al seu poc conegut estudi *Katalanische Litteratur*, dins Gustav GRÖBER (dir.), *Grundriss der romanischen Philologie*, II. Band. 2. Abteilung (Strassburg, Karl J. Trübner, 1897), ps. 86-88.

5. BOURLAND, *op. cit.*, p. 41. Cf. Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Cinquanta anys de vida literària, 1883-1933* (Barcelona, 1934), ps. 41-43 i ÍD., *Ramon Foulché-Delbosc a Catalunya*, «Revue Hispanique», tome LXXXI et dernier, Première partie (1933), ps. 210-215.

vendria, y hi sostendria un tema, que mos enviará a son temps. Férem una bona conversada sobre catalá y estudis filològichs y romanguérem amiguíssims.»⁶

Foulché-Delbosc, no solament va assistir al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i hi va llegir la seva comunicació, sinó que també hi va fer un petit discurs a l'acte inaugural, en representació de França i constituint-se portaveu dels estudiosos de l'estranger:

«Je remercie le Comité d'organisation du Congrès d'avoir eu la bonne pensée de s'adresser aussi aux érudits étrangers; je me félicite de voir réunis dans une même pensée, prêts à des efforts tendant au même bout, des [philol]ogues et des historiens appartenant aussi bien à la Catalogne qu' à d'autres pays. Aucune idée ne serait plus anti-scientifique que celle qui établirait une barrière entre les érudits nationaux et les érudits étrangers, car il n'y a pas deux éruditions. Les Catalans savent d'ailleurs qu'ils n'ont qu'à gagner à laisser étudier leur langue, leur littérature et leur histoire: plus on les étudiera, plus on éprouvera de la sympathie pour eux.»⁷

El mateix mes d'octubre de 1906, quan exposava al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana el projecte de publicar la Bíblia medieval catalana, Foulché-Delbosc començà a posar en pràctica els seus propòsits amb l'edició de bibliòfil d'un text emblemàtic, procedent del manuscrit «Peiresc» de la Biblioteca Nacional de París: el *Cants dels Cants*, un opuscle en foli de 31 pàgines, estampat «per Serra Germans e Russell en la triufant ciutat de Barcelona».⁸ Aquell mateix moment, gràcies als seus contactes amb Massó i Torrents, degué cercar una manera de dur a bon terme, en un termini relativament

6. [Antoni M. ALCOVER,] *L'Obra del Congrés de la llengua catalana*, § Una carta de Mr. Saraihandy - Mr. Foulché del Bosch, «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», tom II (1904-1905), ps. 332-334.

7. *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, p. 84.

8. Cf. Isabel FOULCHÉ-DELBOSC i Julio PUYOL, *Bibliografía de R. Foulché-Delbosc*, «Revue Hispanique», tome LXXXI et dernier, Première partie (1933), ps. 124-125; Margarita MORREALE, *Apuntes bibliográficos para la iniciación al estudio de las traducciones bíblicas medievales en catalán*, «Analecta Sacra Tarraconensia», vol. XXXI (1958 [1959]), p. 280.

curt, l'edició completa de l'Antic i del Nou Testament en català, plena de dificultats per la seva llargada i per la dispersió dels manuscrits que calia transcriure i comparar, en una època en què hi havia molt poques facilitats tècniques per a la reproducció de textos i per a la preparació d'edicions crítiques i de glossaris.

Segons l'*Informe proposant la publicació del text antic de la Bíblia catalana* d'Antoni Rubió i Lluch i Jaume Massó i Torrents, llegit en la sessió de l'Institut d'Estudis Catalans del 5 de març de 1908, i signat el mateix dia, ja el 1906 («fa dos anys») «uns quants amichs afectats als antichs monuments de la nostra llengua varen idear la fundació d'una Societat per la publicació de la Bíblia Catalana, conseguint arribar an algunes solucions pràctiques. Més endavant, al tenir coneixença de la creació de l'INSTITUT, declinaren a favor d'ell els treballs y els esforços fins aleshores acoblats y desistiren de tirar endavant la fundació projectada, perquè l'INSTITUT se trobava en més ventajosa situació de dur a bon terme la publicació de textos catalans, per extensos que siguin, que cap societat que pogués formarse».⁹

Sense cap mena de dubte, un dels «amics» que s'interessava per l'edició de la Bíblia catalana era Jaume Massó, que esdevingué membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans el 1907 i que degué parlar de seguida del tema que neguitejava Foulché-Delbosc amb el secretari general de la casa, Josep Pijoan. L'informe esmentat assegura que, «sabeedor d'aquest determini el nostre actiu company Sr. Josep Pijoan va excitar a l'INSTITUT perquè emprengués la sospirada publicació de la Bíblia Catalana, y d'aquella noble excitació en va venir el nomenament dels firmants, que tenen avuy l'honra de presentar a la aprobació de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS el resultat de llur comès, aplanades les dificultats y en condicions que creuen veritablement favorables».¹⁰

Tres dies després d'aquesta sessió de l'Institut, el 8 de març de 1908, Massó mateix s'adreçà per carta a Foulché, tractant-lo de «Mon cher ami» i fent-li saber amb goig: «Enfin, voici l'affaire de la Bible terminée! Dans la dernière séance de l'Institut, j'ai lu le rapport sur

9. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMVIII* (Barcelona, Palau de la Diputació), p. 28 (l'informe sencer ocupa les ps. 28-29).

10. *Ibid.*

l'édiction que nous avons fait avec Rubió, et notre proposition, qui est la vôtre, a été acceptée avec empressement, et tous ont loué la décision. J'ai fait faire une copie du rapport que je vous l'envoie ci-jointe. Vous verrez que j'ai mis la condition du paiement à l'avance, selon votre désir; nos compagnons l'ont trouvé tout-à-fait raisonnable et naturelle». ¹¹ L'informe tramès, que correspon, amb alguna petita variant, al publicat a l'*Anuari* de l'Institut, preveia que la Bíblia catalana comprendria «al menys, cinc volums de 350 a 400 planes del format generalment establert per l'Institut, que's publicaran en l'espai de cinc anys a raó d'un volum per any». Foulché es comprometia a lliurar a l'Institut «l'original d'un volum cada any per la quantitat anticipada de 2.000 pessetes» i corrien «del seu compte totes les despeses de còpies, viatges, pròlegs, notes i taules, preparació d'original i correcció de proves; restant a càrrec de l'Institut les despeses materials de paper, impressió i relligatge de cada volum». ¹²

A la carta esmentada del 8 de març de 1908, Massó comentava a Foulché: «J'ai laissée une porte ouverte pour le cas où la publication demanderait plus de cinq volumes. Il me semble que lorsque les traductions sont tout-à-fait différentes (p. e. pour le Psautier où elles sont, au moins, six) il faut les publier toutes; ceci allongera sans doute l'édiction. Vous ferez ce que bon vous semblera, le prix étant compté par volume et non par ensemble. C'est à vous d'indiquer l'époque dans laquelle vous voulez commencer la besogne». ¹³

Foulché devia tenir pressa. En efecte, el 20 de gener de 1909, Jordi Rubió i Balaguer, aleshores secretari-redactor de l'Institut, li féu enviar 1.791,32 francs, equivalents a dues mil pessetes, per encàrrec del tesorer de l'Institut, Pere Coromines, ¹⁴ i en una data que no ens consta, però corresponent també al mes de gener de 1909, Josep Pijo-

11. Carta publicada per Charles Leselbaum, en apèndix a l'*Epistolario de Rufino José Cuervo y Raymond Foulché-Desbosc* (Bogotá, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo, 1977), p. 166. Cito sense cap modificació els textos catalans i francesos que transcriu Leselbaum.

12. Informe del 5 de març de 1908 publicat *ibid.*, p. 165 (el text sencer ocupa les ps. 160-166). Com ja he assenyalat, es tracta del mateix informe esmentat a la nota 9.

13. Carta esmentada a la nota 11, ps. 166-167.

14. Carta publicada per Leselbaum, en apèndix a l'*Epistolario de Rufino José Cuervo y Raymond Foulché-Desbosc*, p. 159.

an recordà a Foulché les dues condicions de l'informe de Massó i Rubió i Lluch, i li féu saber que «aprovada la proposició dels ponents, en sessió de 18 del corrent, l'*Institut* acordà complir ab la part que li correspon de la darrera condició, enviantli la quantitat anticipada de 2.000 ptes., per l'original del primer volum, que deurà ser entregat a l'*Institut* en el terme d'un any». ¹⁵ La *Memòria presentada als Excel·lentíssims Senyors President de la Diputació i Alcalde de Barcelona, per l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, donant compte dels treballs fets desde la seva fundació fins al 31 de Desembre de 1908*, signada per Antoni Rubió i Lluch, president, i Josep Pijoan, secretari, donava un relleu especial al projecte d'edició de la Bíblia medieval i prometia que el primer volum n'apareixeria el 1910:

«Per últim, l'INSTITUT ha acordat la publicació immediata de les obres del nostre poeta Auziàs March y dels textos antichs de la Bíblia [...] Una obra pot ser encara de més transcendència [que l'edició d'Auziàs March, encarregada a Amadeu Pagès], es la publicació de les versions catalanes de la Bíblia, que, en quant a la riquesa de l'idioma, segons opinió de l'eminent Guardia, igualen si no superen els escrits de R. Lull y l'Eximeniç. Totes les llengües germanes posseeixen de temps bones traduccions dels llibres sagrats, y justament la catalana, que va esser la primera en durne una a l'impremta, es l'única que n'està mancada avuy en dia. ¹⁶ Per sort, si el primer imprès va desaparèixer, els manuscrits son encara prou abundosos pera que sigui una empresa possible la restauració de la nostra Bíblia vulgar mig-egal. Desde la traducció que en 1287 encomanà Alfons el Lliberal, y es la primera de que ens ha quedat memoria, fins a l'impresió famosa de la Bíblia catalana d'en Bonifaci Ferrer, acabada en 1287, de la que no s'en ha salvat més que dos planes, son molt abundoses les noticies de versions senceres o fragmentaries de que ens parlen els documents dels Arxius, y d'algunes d'elles tenim encara tresllats manuscrits. Pera emprendre aquesta publi-

15. Carta publicada *ibid.*, ps. 159-160.

16. Val a dir que ben aviat l'Institut d'Estudis Catalans, seguint la proposta de mossèn Frederic Clascar, emprendria una traducció sencera de la Bíblia, que romangué encallada a la mort del seu promotor, però que acabà donant lloc a la versió sencera de la Fundació Bíblica Catalana, patrocinada per Francesc Cambó. Vegeu el meu treball *Frederic Clascar, traductor de la Bíblia, dins Escriptors i erudits contemporanis. Cinquena sèrie* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004), ps. 41-102.

cació l'INSTITUT s'ha posat d'acord ab l'erudit hispanista de París M. Foulché Delbosc, que ja fa molt de temps treballa sobre la Bíblia catalana, a la qual dedicà la seva comunicació al Primer Congrès de la Llengua, y que ja ha acreditat la seva competència en aquest punt ab l'esplèndida publicació del *Cant dels cants*, tret d'un dels manuscrits de la Biblioteca Nacional de París. Aquesta edició, feta tenint en compte les variants de tots els textos coneguts, omplirà cinch volums, y el senyor Foulché treballa ja en la preparació del primer, que apareixerà dintre l'any 1910.»¹⁷

Fouché-Delbosc començà tot seguit la seva tasca i, d'acord amb el costum de l'època, a partir del 1910¹⁸ l'Institut va anar imprimint i corregint plects del que havia de constituir el primer volum de la Bíblia, format pel Pentateuc (Gènesi, Èxode, Levític, Nombres i Deuteronomi) i pel llibre de Josuè.¹⁹ Aviat, però, hi restà encallat i no arribà mai a completar el material d'aquest volum, ni a donar el dels que l'havien de seguir. Les actes de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut permeten de seguir les vicissituds d'aquesta aventura, dissortadament interrompuda al final de 1913. En aquell moment només hi havia proves del Gènesi i de l'Èxode, s'havien rebut les transcripcions del Levític, dels Nombres i del Deuteronomi i faltava encara la de Josuè,²⁰ i Foulché-Delbosc, que aleshores tenia una salut delicada, preferí renunciar a continuar una obra que sobrepassava la seva disponibilitat de temps i, com ja havia ofert alguna vegada abans, tornà els diners que no havia despès encara dins el programa inicial.²¹

El 2 de març de 1914, la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut encarregà al seu membre Ramon d'Alòs-Moner la continuació de la Bíblia, «deixada en suspens per haver acabat de dirigir-la el Sr.

17. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMVIII*, p. 14.

18. Cf. Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Volum I. 1907-1942 (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002), p. 53 n.

19. Cf. Pere CASANELLAS i BASSOLS, *El Corpus Biblicum Catalanicum: un antic tresor que finalment comença a ser explotat*, «Llengua & Literatura», núm. 16 (2005), p. 519.

20. Cf. BALCELLS-PUJOL, *op. cit.*, p. 130 n.

21. La renúncia oficial de Foulché fou llegida a la sessió de la Secció Històrico-Arqueològica del 29 de desembre de 1913 (BALCELLS - PUJOL, *op. cit.*, p. 130).

Foulché-Delbosc». Alòs es proposà de treballar-hi «a fi de que pugui anar més depressa la estampació».²² En un primer moment s'hi dedicà a fons i l'acta de la sessió de la Històrico-Arqueològica del 27 d'abril del mateix any 1914 ens explica que, un cop analitzat l'*status quaestionis*, Alòs desitjava començar l'edició de la Bíblia «de cap i de nou», amb un nou criteri, i per això s'arribà a la conclusió de destruir els nou fulls impresos fins aleshores, amb la transcripció de Foulché-Delbosc. Aquesta és l'explicació que cap d'aquests fulls no s'hagi conservat,²³ tot i que no descartem la possibilitat que en pugui aparèixer algun exemplar a l'arxiu de Ramon d'Alòs-Moner, conservat pels seus hereus.²⁴

No ens consta que Alòs publicqués mai res sobre la Bíblia catalana i les seves múltiples ocupacions no li degueren permetre d'anar gaire lluny en la nova transcripció que es proposava, però no va deixar de petja el projecte. De fet, l'acta de la sessió de la Històrico-Arqueològica del 24 de febrer de 1932 assenyala que «el Sr. Alòs llegeix una comunicació de Mn. Joan Vilar establint les bases de l'edició crítica de les Bibles catalanes antigues, el contingut de la qual és com segueix.—Serien editades en primer terme les Bibles íntegres —la de Londres, de París...—, les parcials —Els Evangelis del Palau, el foli de Madrid...—, i finalment les reconstruccions de la Bíblia treta dels escrits més importants clàssics, com, per via de mostra, fou fet a la revista «Ciutat» (Manresa) n° 18, 19; t. III, 1928, pp. 77-82, 108-114, amb motiu de la Quaresma de Sant Vicenç Ferrer editada per la Institució Patxot». Mossèn Joan Vilar i Costa, exjesuïta que havia estat bibliotecari del Pontifici Institut Bíblic de Roma,²⁵ proposava igualment: «Fruit espontani de la mateixa edició crítica de les Bibles catalanes antigues serien una sèrie d'estudis i comentaris que vindrien a explicar llur origen, naturalesa i relacions vàries, els quals podrien ésser

22. Les actes esmentades de la Secció Històrico-Arqueològica i de la Filològica es troben a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans.

23. Cf. CASANELLAS, *op. cit.*, p. 519.

24. Cf. Albert BALCELLS, *Ramon d'Alòs-Moner i de Dou. Semblança biogràfica* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003).

25. Vegeu el meu llibre *Església i societat a la Catalunya contemporània* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003), índex de noms, s. v. *Vilar i Costa, Joan*.

publicats a part, o en una revista o anuari o col·lecció pròpia». Concloïa proposant la creació, dins la Secció Històrico-Arqueològica, d'una comissió que establís les «normes científiques per a l'execució d'aquest projecte», en el qual seria admesa «la col·laboració d'erudits que s'ajustessin a les normes establertes».

Que jo sàpiga, les actes de la Secció Històrico-Arqueològica no tornen a parlar d'aquest tema. És sorprenent, però, que l'acta de la Filològica del 14 de març de 1932 doni fe de l'acord de la Secció de «publicar els textos antics de versions catalanes de la Bíblia, encomanant-ne la direcció als Srs. Nicolau d'Olwer i Ramon d'Alòs», sense afegir-hi més detalls. Lluís Nicolau d'Olwer, membre de la Secció Filològica des del 1917, havia treballat sobre les antigues versions catalanes de la Bíblia²⁶ i estava perfectament preparat per dur a terme aquesta comesa, però durant la Segona República ocupà càrrecs importants, que li deixaren ben poc lleure per a les tasques erudites.

La guerra civil i les seves conseqüències havien d'impedir definitivament que l'edició de la Bíblia catalana antiga tirés endavant. Tant Nicolau com Vilar s'hagueren d'exiliar el 1939. Alòs morí d'un atac de cor aquell mateix any, i l'Institut hagué de tancar de les portes de moment i sobrevisqué en la semiclandestinitat durant el temps del franquisme, sense cap possibilitat de reprendre la major part d'iniciatives anteriors. Molt més tard, l'Associació Bíblica de Catalunya tornà a fer-se seva la idea de publicar les versions medievals de la Bíblia i el 2004 ha posat en marxa una empresa encara més ambiciosa: l'edició d'un *Corpus Biblicum Catalanicum*, que arribi fins al final del segle XIX.²⁷

JOSEP MASSOT I MUNTANER
Institut d'Estudis Catalans

26. Cf. Montserrat VILA, *Lluís Nicolau d'Olwer i els estudis sobre la Bíblia*. In memoriam Frederic Clascar, «Estudis de llengua i literatura catalanes», núm. XLVII (2003), ps. 185-190.

27. Cf. CASANELLAS, *op. cit.*, ps. 517-530.